

Program Programme

The international congress on 'musical culture in Turkey throughout history and the museum of music'

29th - 31th of May 2006
The Military Museum - Istanbul

tarıhsel süreç içinde
Türkiye'de müzik kültürü
ve müzik müzesi

29 - 31 Mayıs 2006
Askeri Müze ve Kültür Sitesi - İstanbul

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI THE MINISTRY OF CULTURE AND TOURISM

BİLKENT ÜNİVERSİTESİ BILKENT UNIVERSITY

Uluslararası Müzik Kongresi

- 07:00-08:00 Kahvaltı (otelde)
Breakfast (hotel)
- 08:00-09:00 Ulaşım
Transfer to congress venue

İnönü Salonu
Inönü Room

14. OTURUM
Tasavvuf ve müzik
14th SESSION
Tasavvuf and music
Oturum başkanı Chair
İskender Pala

Kocatepe Salonu
Kocatepe Room

15. OTURUM
Müzikoterapi ve psikoakustik
açıdan müzik
15th SESSION
A musico-therapeutical and
psycho-acoustic approach to music
Oturum başkanı Chair
Aykut Kazancıgil

Barbaros Salonu
Barbaros Room

Fevzi Çakmak Salonu
Fevzi Çakmak Room

- 09:00-09:15 **Murat Salim Tokaç**
Tasavvuftaki kainat ve zaman anlayışı ve musiki ilişkisi
The Sufi conception of time and universe and its relationship with music

Ali Rıza Saral
Besteleme sürecinde zihinsel riskler
Mental risks in the composing process

Seminer Seminar
Oğuz Elbaş
Hittitler ve müzik
The Hittites and their music

Atölye çalışması Workshop
Aydın Oran
Türk müziğinde keman icrası
Keman-playing in Turkish traditional music

- 09:15-09:30 **Nuri Özcan**
Osmanlı'nın son döneminde tasavvuf müziği ve repertuarı
Sufi music and its repertoire in the late Ottoman period

Ahmet Hakkı Türabi
Gevrekzade Hafız Hasan Efendi ve müzikle tedavi
Gevrekzade Hafız Hasan Efendi and musico-therapy

- 09:30-09:45 **Recep Uslu**
Müzik psikolojisi ve tasavvuf müziği
Musical psychology and sufi music

Bülent Madi
Gebelikten itibaren müzik ile beyin gelişiminin desteklenmesi
Supporting brain development through music from the foetal stage

İnönü Salonu
Inönü Room

Kocatepe Salonu
Kocatepe Room

Barbaros Salonu
Barbaros Room

Fevzi Çakmak Salonu
Fevzi Çakmak Room

- 09:45-10:00 **Süleyman Seyfi Ögün**
Bir dünya tasavvuru olarak sufi tematikleri
Sufi thematics as a world conception

Adnan Çoban
Ruhsal hastalıklarda müzikle tedavinin biyolojik, psikolojik ve sosyal etkileri
Bio-psycho-social effects of musicotherapy on psychopathologies

- 10:00-10:30 **Soru-yanıt**
Discussion

Soru-yanıt
Discussion

- 10:30-11:00 ARA COFFEE- BREAK

16. OTURUM
Türkiye'de (farklı) din müzikleri
16th SESSION
Non-Islamic religious music in Turkey
Oturum başkanı Chair
Yalçın Tura

17. OTURUM
Avrupa-Osmanlı müzik etkileşimleri
17th SESSION
European-Ottoman musical interactions
Oturum başkanı Chair
Pulat Tacer

- 11:00-11:15 **Pavlos Erevnidis**
Anadolu Rumları ve Ortodoks kilisesi müziği
The Anatolian Greeks and Orthodox church music

Bülent Aksoy
Unutulmaya terk edilen ezgiler: Rebetika
Melodies doomed to oblivion: The Rebetika

Atölye çalışması Workshop
Ferhat Erdem
Kaval ve sipsinin icra karakteristikleri
The characteristics of kaval and sipsi -playing

Atölye çalışması Workshop
Fikret Karakaya
Çeng ve Osmanlı musikisi
The çeng in Ottoman music

- 11:15-11:30 **Ardusan Halacyan**
Anadolu Ermenileri müziği
The music of the Anatolian Armenians

Ersin Antep
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e müzik hareketlerinden birkaç kesit
Episodes of musical development in the transition from the Ottoman Empire to the Republic

- 11:30-11:45 **Jak Esim**
Sefarad/Ladinolar ve sinagog müziği
The Sepharad/Ladinos and synagogue music

Emre Aracı
Piyanist Hünkar Sultan V. Murad ve ailesinin Avrupa müzik kültürü
Hünkar Sultan Murad V as a pianist Sultan Murad V and European music culture of his family

GEVREKZADE HAFIZ HASAN EFENDİ VE MÜZİKLE TEDAVİ

Doç. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ*

Doğumundan itibaren hayatının her aşamasında müzikle içiçe olan insanoğlu, asırlar boyunca müziği gerek ruhsal gerekse bedensel amaçları doğrultusunda kullanagelmiştir. Neşe, keder, kahramanlık, korku, cesaret, ümit, ümitsizlik vb. duygularını genellikle müzikle ifade etme ve anlamlandırma gayreti içerisinde olmuştur. Günümüzde aktüel bir konu olan müzikle tedâvi, ruhsal ve bedensel rahatsızlıkları iyileştirmek için insanoğlu tarafından kullanılan tedâvi yöntemlerinden birisi, belki de en eskisidir. Zira ilk insanların nazarında müzik, ilâhî bir lûtuftur; Mısır, Çin, Grek, Hint ve Türk halkları, müziğin cennetten geldiğine inanıyorlardı.¹ İnsanoğlunun, sesin varlığını ve canlılar üzerindeki tesirini fark etmesiyle başlayan müzikle tedâvi süreci, insanlık tarihi boyunca sihir, inanç, tıp olgularıyla içiçe gelişmiş; bazen dîni merâsimlerde, bazen tıbbî kurumlarda bazen de özel seanslarda kendini göstermiştir.

Orta Asya Türkleri'nde ise müzik, "şaman" (Kırgız Türkleri'nde "baksı") denen aşıklar tarafından kopuz (dutar, dombra) veya saz kullanılarak tedâvi etme, güç verme, sakinleştirme, birlik-beraberlik duygularını artırma, orduyu sevk etme ve düşmana karşı cesaretlendirme gibi amaçlara hizmet etmiştir.² Osman Şevki de müzikle tedâvi ilminin, Türk hekimleri tarafından icat edilmediğini, fakat onların elinde inkişâf ettiğini belirtmektedir.³

İslâm dininin dünya olayları karşısında sergilediği gerçekçi yaklaşım, en yeni din olması, vahdet inancı, ruh-beden bütünlüğü görüşü, müspet ilimlere sağlanan kolaylıklar ve Doğu ve Batı uygarlıkları arasındaki konumu sayesinde İslâm Medeniyeti, mistik ve bilimsel kavramları kendi bünyesinde bir bütün halinde ortaya koyabilmiştir.⁴ Bu anlamda ilk İslam filozofu Yakub b. İshak el-Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ eserlerinde müziğin matematiksel meselelerin yanı sıra sesin fizyolojik ve psikolojik özelliklerini de değerlendirmişlerdir.⁵ Bilhassa İbn Sînâ, "Şarkı söylemek, sağlığı koruyan en iyi egzersizdir" diyerek, müzikle tedâvi konusundaki genel kanaatini ortaya koymaktadır. Ona göre müzikteki anlamlı nitelikler büyük ölçüde, sesin veya müziğin dinleyici üzerinde bıraktığı tesirin şartlarına dayandırılmıştır. Ona göre müzik, hep daha güzel -mükemmel- ve estetik olan üzerine kurulu bir iştir; zira o kişisel hazzın ifadesidir.⁶

Filozofların müzik, tıp ve astronomi çerçevesinde ele aldıkları müzikle tedâvi konusu, mutasavvıfların, "müziğin marifet sahipleri için rûhun gıdası olduğu ve kişinin olgunlaşmasına katkısı bulunduğu" şeklindeki düşünceleriyle birlikte İslâm dünyasında daha da güç kazanmıştır. Bu düşünce çerçevesinde başta Mevlevîlik olmak üzere diğer bir çok tasavvuf ekolü müziği kullanmış ve içlerinden, pek çok değerli müzisyen yetiştirmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında yetişen müzisyen ve nazariyatçılar, Safiyyüddin ve Merâgî'nin belirledikleri Türk Müziği makamlarının; insan mizaçları, milletler, renkler, burçlar, zamanlar ve bilhassa hastalıklar üzerindeki tesirleri konusunda tasnifler yapmışlardır. Türk Müziği nazariyatı kitapları olan "edvâr" kitaplarının yanı sıra, tıpla ilgili eserlerde de müzikle tedâvi konusu kendini göstermiştir. Musa b. Hâmûn'un padişaha sunduğu eserinde,⁷ Hasan Şuûrî Efendi (ö. 1105/1693-1694) *Ta'dilü'l-emzice* adlı çalışmasında ve Hekimbaşı Gevrekzâde'nin (1727-1801) *Neticetü'l-fikriyye fi-tedbiri velâdeti'l-bikriyye* ve *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye* adlı eserlerinde bu konuyu işlemiştir.

GEVREKZADE HAFIZ HASAN EFENDİ

Kaynaklarda Gevrekzâde'nin doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamakla birlikte müellif, 1209 (1794) tarihinde bizzat kaleme aldığı *Dürre-i mensûriyye* adlı eserinin önsözünde, bu esnada 69 yaşında olduğunu bildirmektedir.⁸ Buradan hareketle Gevrekzâde'nin 1140 (1727) senesinde doğduğu sonucuna varmak

* Marmara Ün. İlahiyat Fak. Türk Din Musikisi ABD Öğretim Üyesi

¹ Hasan Küçük, "Musikinin Ruh Terbiyesindeki Yeri", *Sanat ve Kültürde KÖK*, sy. 7, I (İstanbul 1981), s. 31.

² Ahmet Şahin Ak, *Avrupa ve Türk-İslâm Medeniyetinde Müzikle Tedâvi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları*, Konya 1997, s. 79; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1991, s. 287-288; Oruç Güvenç, s. 18-20.

³ Osman Şevki [Uludağ], *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi* (haz. İlder Uzem), İstanbul 1991, s. 136.

⁴ Koştagel-Kazancıgil, "Ortaoğu ve İslâm Dünyasında Bilimsel Düşünce", *I. Uluslararası Türk İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, II (İstanbul 1981), II, 73.

⁵ Ahmet Hakkı Turabi, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 92-95; Cemâleddîn Ali b. Yûsuf İbnü'l-Kıfî, *İhbârü'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ* (tah. M. Emin el-Hâncî el-Kütübî), Mısır 1326, s. 246-247; Turabi, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri*, s. 94-95; Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Mûsika'l-Kebîr* (tah. Gattas Abdülmelik el-Hâşebe ve Dr. Ahmed Mahmud el-Hıfni), Kahire 1967, s. 107-186; Süheyl Ünver, "Fârâbî, Mûsikî ve Makamları hakkında", *TMD*, sy. 3 (İstanbul 1948), s. 3.

⁶ Ahmet Hakkı Turabi, *İbn Sînâ Mûsikî*, İstanbul 2004, s. V.

⁷ Arslan Terzioğlu, "İbn Sînâ ve Türk Çocuk Psikiyatrisi", *İbn Sînâ: Doğumunun Bininci Yılı Armağanı* (haz. Aydın Sayılı), Ankara 1984, s. 262.

⁸ Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi, *Dürre-i mensûriyye fi-tercemeti Mansûriyye*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî, nr.1489, vr. 1^b (Eser kütüphanede *el-Gınâ ve'l-münâ tercümesi* şeklinde kayıtlıdır).

mümkündür. Baba adı “Ahmed” olup,⁹ Gevrekzâde’nin evliliği ve çocukları hakkında, “Ahmed” adında bir oğlu olduğundan başka bir bilgiye rastlanmamıştır.¹⁰

“İstanbul”¹¹ olduğu belirtilen Gevrekzâde’nin hayatıyla ilgili en sağlıklı bilgiyi, yine kendisinin *Dürre-i mensûriyye* adlı eserinin önsözünden elde ediyoruz. Bu bilgilere göre Gevrekzâde, bir taraftan medrese eğitimini tamamlarken, diğer taraftan tıp ilmiyle meşgul olmuş ve eline geçen para ile bu alanda zengin bir kütüphane oluşturmaya çalışmıştır. Hâfızlığını ve medrese eğitimini tamamladıktan sonra, ilgi duyduğu tıp ilmini, dönemin ünlü hekimlerinden tahsil etmiştir.¹² Hocaları arasında Tokatlı Mustafa Efendi (ö. 1201–1202/1782) ile damadı Hekim İsmail Efendi (XVIII. yy.), Hekimbaşı Kâtipzâde Mehmed Refi (ö. 1183/1769) ve Hekimbaşı Müneccimbaşızâde Mehmed Emin (ö. 1188/1774) bulunmaktaydı.¹³

Tıp ilmindeki yoğun mesaisi ve başarısı onu Süleymaniye Tıp Medresesi Müderrisliği gibi önemli bir göreve yükseltmiştir.¹⁴ Bir dönem, adı geçen medresede başhekimlik görevini de yürütmüştür.¹⁵

1183 (1769–1770) senelerinde Rusya savaşında orduda başhekimdir.¹⁶ III. Mustafa (1757–1774) döneminde ordu hekimbaşısı¹⁷ olan Gevrekzâde, bu görevi sırasında orduda yaygın olan dizanteri salgınına karşı, Bursalı Ali Münşî’nin (ö. 1145–1146/1733) dizanteri tedâvisinde “ipecacuanha” (altınotu) tavsiyesine ve bu konuda yazdığı monografiye rağmen; daha ziyâde klâsik İslâm kaynaklarından hareketle, hastaları tedâvi için sadece süzülmiş torba yoğurdu yemelerini tavsiye etmiş fakat bu tedâvi yönteminde başarılı olamamıştır.¹⁸

Gevrekzâde, Rusya seferinden İstanbul’a döndükten sonra evvelâ saray hekimleri arasına alınmış; dolayısıyla Tabâbet-i Hâssa (Etibbâ-yı Hâssa) mesleğine dâhil olmuştur.¹⁹

Gevrekzâde, 24 Rebülâhîr 1200 (24 Şubat 1786) tarihinde hekimbaşılığa tayin edilmiştir.²⁰ Sultan I. Abdülhamîd Hân (1774–1789) döneminde 3 yıl 2–3 ay, Sultan III. Selim Hân (1789–1807) döneminde de 4–5 ay hekimbaşılık vazifesini deruhte eden Gevrekzâde, toplam 3 yıl, 7 ay, 7 gün hekimbaşılık yapmış ve 1 Zilhicce 1203 (23 Ağustos 1789) tarihinde bu görevden azledilmiştir.²¹ Gevrekzâde’nin hekimbaşılıktan azledilmesi, muhtemelen Sultan I. Abdülhamîd Hân’ın Özi Kalesi’nin düştüğünü öğrendiği anda geçirdiği beyin kanamasını tedâvi edememesi neticesinde olmuştur.²²

Hekimbaşılıktan azledildikten sonra Gevrekzâde’ye Zilka’de 1203 (Temmuz-Ağustos 1789) tarihinde Halep Mevleviyeti verilmiştir.²³ Gevrekzâde, Halep’ten İstanbul’a döndükten sonra 1213 (1798–1799) yılında “Edirne Mollası”²⁴ unvanıyla Edirne kadılığına getirilmiştir.²⁵ Gevrekzâde’nin mezartaşında da Edirne Mollası

⁹ Gevrekzâde, *Micennetü’l-tâûn ve’l-vebâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 1299, vr. 30^a; Gevrekzâde, [*Mecmûa*], İBAK, Muallim Cevdet, nr. K434, vr. 102^b; Uslu, *Tarihten*, s. 9–10.

¹⁰ Gevrekzâde, [*Mecmûa*], İBAK, Muallim Cevdet, nr. K434, vr. 102^b, 130^b; Uslu, *Tarihten*, s. 11.

¹¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I–III, İstanbul 1342, III, 213.

¹² Gevrekzâde, *Dürre-i mensûriyye fi-tercemeti Mansûriyye*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr.1489, vr. 1^b. Bu bilgiler kısmî olarak diğer bir eserinin ilk varaklarında da mevcuttur. Bk. a.mlf., *Mürşidü’l-libâs fi terceme-i İspagorya*, İÜ Ktp., TY, nr. 7085, vr. 6^b.

¹³ Osmanlı Müellifleri, III, 213–214; Süheyl Ünver, *Hekimbaşı ve Talik Üstadı Kâtipzâde Mehmed Refi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1950, s. 36; Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 121; Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Ankara 1999, s. 126.

¹⁴ Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, s. 121. “Müderris”: Osmanlı dönemi medreselerinde, belirli bir tahsilden sonra icâzet, mülâzemet ve beratla medreselerde ders veren kimselere müderris (günümüzde profesör) denir. Osmanlı medrese teşkilâtında “Hâric” ve “Dâhil” derslerini gören talebe “Sahn-ı Semân” veya “Süleymaniye” seviyelerindeki tedristen sonra mezun olup icâzet alırdı. Bk. Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 393.

¹⁵ Bayat, *Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, s. 126.

¹⁶ Gevrekzâde, *Dürre-i mensûriyye fi-tercemeti Mansûriyye*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr.1489, vr. 1^b. Mehmed Süreyyâ bu tarihi 1180 olarak vermektedir. Bk. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I–IV, İstanbul 1308, II, 162.

¹⁷ Osmanlı Devleti’nde sağlık işlerini idare eden kurumun başında olan kimse resmî kaynaklarda “hekimbaşı, reisü’l-etibbâ, ser-etibbâ-i sultânî, ser-etibbâ-i hâssa”, halk arasında ise “hekimbaşı efendi” isimleriyle anılırdı. Savaşlarda sultanla birlikte olma mecburiyeti olan hekimbaşılar, bunun karşılığında yüksek derecede menzil tâyinâtı alırlardı. Ali Haydar Bayat, “Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık”, *KAM*, XI/4 (İstanbul 1982), s. 41–47; Nil Sarı, “Hekimbaşı (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, XVII (İstanbul 1998), s. 161–164.

¹⁸ Bayat, *Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, s. 126; Osman Şevki, s. 182; Kazım İsmail Gürkan, “Süleymaniye Darüşşifâsi”, *Kânûni Armağanı*, Ankara 1970, s. 266; “Gevrekzâde Hasan Efendi”, *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, V (İstanbul 1984), s. 2362.

¹⁹ Gevrekzâde, *Neticetü’l-fikriyye fi-tedbiri velâdeti’l-bikriyye*, İÜ Ktp., TY, nr. 7092, vr. 127^b; Uslu, *Tarihten*, s. 10–11.

²⁰ Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü’l-âsâr ve hakâikü’l-ahbâr* (haz. Mücteba İlgürel), İstanbul 1978, s. 316.

²¹ Osman Şevki, s. 214; Bayat, “Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık”, s. 52; Recep Uslu, “Hasan Efendi Gevrekzâde”, *DİA*, XVI (İstanbul 1997), s. 317.

²² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (Tertib-i Cedid, 2. Tab’ı), I–IV, İstanbul 1309, IV, 236; Bayat, *Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, s. 126.

²³ Mehmed Süreyyâ, II, 162; Bursalı Mehmed Tahir, III, 213; Bayat, *Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, s. 127.

²⁴ Mevleviyet pâyesini alan ulemâ hakkında kullanılan bir tabirdir. Özellikle üçyüz akçelikten yukarı olan mevleviyetlerdir ve bunların tayini şeyhülislâm tarafından yapılmaktaydı. Ayrıca birinci sınıf kadınlara da molla denirdi. Mollanın lûgat anlamı “âlim, fâdil, fakih”dir. Bk. Uzunçarşılı, s. 96, 157; Pakalın, II, 549.

²⁵ Mehmed Süreyyâ, II, 162; Bayat, *Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, s. 126–127; *Osmanlı Müsîkî Literatürü Tarihi*, s. 126; Uslu, “Hasan Efendi Gevrekzâde”, *DİA*, XVI, 317; Ali Nutkî Dede, *Defter-i dervîşân*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1194, s. 10.

olduğu belirtilmektedir.²⁶ Kaynaklar, Edirne Mollalığı görevinden sonra Gevrekzâde'nin "Mekke-i Mükerreme Pâyesi"ne²⁷ yükseltildiğini kaydetmektedir.²⁸

Gevrekzâde, 1216 (1801) yılında 73 yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir. "Ekl etti Gevrekzâde'yi aç gözlü felek" mısrası, ebced hesâbıyla ve hicrî tarih olarak ölüm yılını belirtmektedir. Vefat sebebi olarak kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Mezarı Eyüp'te Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın (1832–1903) eski hayrâtı olan dergâhın karşısında, Atâullah Mehmed Efendi Hazîresi'ndedir. Kabri, Boyacı Sokağı'na nâzırdır.²⁹

Kaynaklarda Gevrekzâde'nin, Celvetiyye ve Bayrâmiyye tarikatlarına intisap ettiği ifade edilmektedir.³⁰ Bunlardan ayrı olarak, Ali Nutkî Dede'nin, Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi iken tuttuğu kayıtlardan, Gevrekzâde'nin bir Mevlevî muhibbi olduğu anlaşılmaktadır.³¹

Osmanlı-Rus savaşında ordu hekimbaşısı iken askerin arasında yayılan dizanteri hastalığını geleneksel yollarla tedâviye çalışması ve bu konudaki başarısızlığı sebebiyle tenkide uğrasa da, onu tıp hususunda tamamen başarısız saymamak gerekir. Zira Gevrekzâde, geleneksel Osmanlı hekimliğinin son temsilcilerinden biridir ve döneminin en ünlü hekimidir. Enderun'da tıpla uğraşırken Ahmedpaşazâde İshak Bey'in sara hastalığına yakalanan oğlunu tedâvi etmesi, onun hekimlikteki kudretini gösteren örneklerden yalnızca biridir.³² Ayrıca Gevrekzâde'nin "Bazı kitaplarda görülen ilaçlarla tedâviye heves ederek onu kendiliğinden alanlara ziyan aşikârdır; her seferinde, faydasını bilen bir ehline mutlaka başvurmalıdır"³³ sözü, hekimlik ve tedâvi hususundaki hassasiyetini göstermektedir.

Gevrekzâde'nin mûsikî eğitimi aldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, *er-Risâletü'l-mûsikîyye* ve *Netîcetü'l-fikriyye* adlı eserlerinde ortaya koyduğu mûsikî bilgisi, müzikle tedâvi konusunda kaleme aldığı müstakil eser ve bilhassa ana kaynağı olduğunu düşündüğümüz *Ta'dilü'l-emzice*'den farklı olarak müziğe dair verdiği önemli bilgiler, onun mûsikîden tamamen uzak olmadığını düşündürmektedir.

ESERLERİ

Gevrekzâde, 1203 (1789) tarihinde hekimbaşılıktan azledildikten sonra telif ve tercüme tarzında birçok eser kaleme almıştır. Yazdığı veya tercüme ettiği birçok eseri hekimbaşılıktan azledildikten sonra ve belki de yeniden göze girmek amacıyla kaleme alan Gevrekzâde, çalışmalarının çoğunu III. Selim'e sunmuştur.³⁴ Eserlerinden *er-Risâletü't-tevhîdiyye* hâriç, diğerleri Türkçe'dir.

Gevrekzâde'nin yaşadığı dönemde geleneksel yapısını sürdürmekte olan Osmanlı hekimliği, büyük ölçüde klâsik ve doğulu hekimlerin etkisi altındaydı. Yenilikler yeterince izlenmiyordu. Bu yapının içinden gelen biri olarak Gevrekzâde'nin eserleri de genellikle eski hekimlerden çeviriler ve onların görüşlerine dayanan kitaplardı.³⁵ Yaşadığı dönemde gelişen Avrupa tıbbına ait eserlerin Osmanlı topraklarında tanınmaya başlamasına rağmen bunlardan kısmen etkilenen Gevrekzâde, kendisini tıp anlamında daha çok müslüman âlimlerin eserleriyle yetiştirmiş ve eserlerini de bu doğrultuda kaleme almıştır. Bu bakımdan Gevrekzâde, batıya açılışın başladığı bu dönemde geleneksel İslâm tıbbının son temsilcilerinden biri olarak kabul edilebilir.³⁶

a. Tıpla İlgili Eserleri: *Netîcetü'l-fikriyye fi-tedbîri velâdeti'l-bikriyye* (Çocuk ve kadın), *Gâyetü'l-müntehâ fi-tedbîri'l-merzâ terceme-i Paraklisûs* (tıbbî kimya), *Dürre-i mensûriyye fi-tercemeti Mansûriyye* (iç, dış ve ateşli hastalıklar), *Micenmetü't-tâûn ve'l-vebâ*, *Risâle-i tıbbiyye* (kafa ve beyin travması,aksırık,nezle,göz hastalıkları), *Nikris Risâlesi* (gut, ayak ağrısı), *Mürşidü'l-libâs fi-terceme-i İspagorya* (İlaç yapımı), *Risâle fi-iskorbüt* (C vitamini eksikliğinden kaynaklanan ağız yaraları), *Aslü'l-usûl fi-tercemeti fasli'l-Fusûl li'l-Îlâki* (anatomi,hastalıklar,tıbbî tedâvi), *er-Risâletü'd-düstüriyyetü'l-hamsiyye* (kalp, nabız, karın, ateş ve düşürülmesi), *Zübdetü'l-kühliyye fi-teşrihi'l-basariyye* (göz hastalıkları), *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye*.

²⁶ Necdet İşli, "Tıp Tarihimize İle İlgili Birkaç Mezar Kitabesi II", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, II (1988), s. 122.

²⁷ Pâye, rütbe karşılığı kullanılan bir tabirdir. Eskiden sivillere verilen rütbeler karşılığı kullanılan bu tabir son zamanlarda, özellikle ilmiye rütbeleri için kullanılmıştır. Bk. Pakalın, II, 764. "Mekke-i Mükerreme Pâyesi" ise, Kânûnî devrinde İstanbul kadılığında bir önceki kadılık derecesidir. Bk. Uzunçarşılı, s. 273.

²⁸ Mehmed Süreyyâ, II, 162; Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, s. 121; Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, s. 127; "Gevrekzâde Hasan Efendi", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, V, 2362; *Osmanlı Mûsikî Literatürü Tarihi*, s. 126; Uslu, "Hasan Efendi Gevrekzâde", *DİA*, XVI, 317.

²⁹ Bursalı Mehmed Tahir, III, 214; Kazım İsmail Gürkan, "Süleymaniye Dârüşşifâsi", *Kânûnî Armağanı*, Ankara 1970, s. 266; Rengin Bütün, "Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi'nin Nikris Risâlesi", *I. Uluslararası Türk İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, II (İstanbul 1981), s. 94; Uslu, "Hasan Efendi Gevrekzâde", *DİA*, XVI, 317.

³⁰ Uslu, "Hasan Efendi Gevrekzâde", *DİA*, XVI, 317; a.m.f., *Tarihten*, s. 11.

³¹ "Arâkiye", Mevlevî dervişlerinin başına giydiği kısa yün külâhdır. H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, İstanbul 2001, s. 152; Ali Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân*, s. 10.

³² Gevrekzâde, *Netîcetü'l-fikriyye fi-tedbîri velâdeti'l-bikriyye*, İÜ Ktp., TY, nr. 7092, vr. 127^b; Uslu, *Tarihten*, s. 10.

³³ Rengin Bütün, "Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi'nin Nikris Risâlesi", II, 94.

³⁴ Uslu, "Hasan Efendi Gevrekzâde", *DİA*, XVI, 317.

³⁵ "Gevrekzâde Hasan Efendi", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, V, 2362.

³⁶ Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, s. 128.

b. Diğer Eserleri: *Firâsetnâme* (ilm-i firâset), *Vekâyi'nâme* (imâmet), *Terceme-i Risâle-i ledünniyye* (felsefe), *Terceme-i Menâkıbü'l-ârifin* (tasavvuf), 5. [*Mecmûa*], Gevrekzâde'nin bizzat istinsah ettiği, TSMK, Hazine, nr. 1783'te kayıtlı eser.

er-RISÂLETÜ'L-MÛSİKİYYE mine'd-DEVÂÎ'R-RÛHÂNİYYE

Müellifin bizzat bildirdiği gibi eserin adı *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâî'r-rûhâniyye* şeklindedir.³⁷ Eser TSMK kayıtlarında, içinde bulunduğu mücelledin ilk eseri olan *Zübdetü'l-kühliyye fi-teşrihi'l-basariyye* adıyla anılmaktadır.³⁸ Bazı araştırmalarda eserin adının "*Emrâz-ı rûhâniyye-i nagâmat-ı musikîye*" olarak zikredilmesi yanlıştır.³⁹

Eserin tek nüshası; TSMK, Hazine Bölümü, nr. 571/2, 58^b-72^b varakları arasındadır. 13x24.5 (7x16) cm. ölçüsünde aharlı elvan kağıt olan sayfalarda 69 mm uzunluğunda 22 satır halindedir. 21 Şevval 1212 (8 Nisan 1798) tarihinde bizzat müellif tarafından talik hattıyla yazılmıştır.⁴⁰ Aynı mücellid içerisindeki iki eserden ilki olan *Zübdetü'l-kühliyye fi teşrihi'l-basariyye* isimli eserini 19 Şa'bân 1212 (19 Ocak 1798) tarihinde⁴¹ yazdığını göz önünde bulundurursak, Gevrekzâde *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâî'r-rûhâniyye* 'yi *Zübdetü'l-kühliyye*'den yaklaşık iki ay sonra yazdığı anlaşılmaktadır.⁴²

Tek nüshası; TSMK, Hazine Bölümü, nr. 571/2, 58^b-72^b varakları arasında olan risâle, psikolojik ve bazı fiziksel hastalıkların müzikle tedâvisinden ve bu tedâvinin yöntemlerinden bahsetmektedir. Yalnızca müzik bilgisinin veya tıp bilgisinin müzikle tedâvide yeterli olmayacağını vurgulayan müellif, bunların yanı sıra astronomi, astroloji ve şemâil ilminin de bu konuda yardımcı olacağını belirtmiştir. Eserin en önemli özelliği, müzikle tedâvi konusunu müstakil olarak ele alan ilk eser olmasıdır. Bunun öncesinde müzikle tedâvi konusunun, gerek edvâr (müzik nazariyatı) ve gerekse tıp kitaplarında bölüm veya pasajlar halinde değerlendirildiği görülmektedir.

Gevrekzâde'nin *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâî'r-rûhâniyye* adlı bu eseriyle, aynı tarihlerde kaleme aldığı ve müziğin çocuk hastalıkları üzerindeki tesirlerini incelediği *Netîcetü'l-fikriyye fi-tedbiri velâdeti'l-bikriyye* isimli eserin çocuk hastalıklarını konu alan ikinci makalesinde, müzikün çocuklar ve çocuk hastalıkları üzerindeki tesirlerinden bahsetmiştir.⁴³ *Netîcetü'l-fikriyye*'nin bilinen en eski nüshası ile *er-Risâletü'l-mûsikîyye*'nin yazılış tarihleri Şevval 1212'dir (Mart-Nisan 1798) ve her ikisi de aynı hat ile Gevrekzâde tarafından yazılmıştır. Öncelikle Gevrekzâde'nin *Netîcetü'l-fikriyye* adlı eserinin 87^a-103^b varakları arasında yer alan müzikle tedâvi bahsinin, çocuklara münhasır olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Zira bunu makalenin girişinde, sonunda ve metin içerisinde defalarca kendisi vurgulamaktadır.⁴⁴ Gevrekzâde bu kısımda çoğu zaman ilaçların çocuklara zararlı olabileceği düşüncesinden dolayı, hekimlerin çocuk hastalıklarında müzikten faydalandıkları şeklindeki bilgiler yer almaktadır.⁴⁵

Hekimbaşı Gevrekzâde, Nasîruddin et-Tûsî (ö. 672/1273), Fârâbî (ö. 339/950), İbn Sînâ, Safiyyüddin Abdülmümin el-Urmevî (ö. 693/1294) gibi müelliflerin müzikî eserleri kaleme aldıklarını ifade etmektedir.⁴⁶ Adı geçen müelliflerin müzikî eserlerini incelediğini düşündüğümüz Gevrekzâde'nin, bu eseri yazarken istifade ettiği asıl kaynak, kendisinden hemen bir asır önce yaşayan şâir-hekim Şuûrî Hasan Efendi'nin *Ta'dilü'l-emzice* adlı eserinin "Mûsikî Makâmâtı" isimli ikinci faslıdır. Araştırmamız esnasında iki eser arasında yaptığımız karşılaştırma sonucunda Gevrekzâde'nin, Şuûrî'nin adı geçen eserinin ikinci faslından istifade ettiğini farkettilik. Gevrekzâde, risâlesinin ilk varacağı olan 58^b'de ruh çeşitlerini saymış, müzikînin bu ruhlar-özellikle hasta olan ruhlar- üzerindeki etkisinin keyfiyetini anlatmıştır. 59^b varğından itibaren 71^b varğına kadar risâle, Şuûrî'nin eserinin ikinci faslıyla benzerlik arz etmektedir. Zaten 72^b varğında sona eren risâlesinin bu son üç varğında Gevrekzâde özetle; **müzikle tedâvide insan tabiatlarına dikkat edilmesinden ve yemek-içmek çoğaldığı için artık müzikînin insan ruhuna tesirinin azaldığından bahsetmektedir.**

Gevrekzâde (vr. 59^a-71^b) ile Şuûrî'nin eserlerinde (vr. 60^a-67^a) konu sıralaması ve çoğu cümle çatıları aynı olmakla birlikte Gevrekzâde, birçok yerde konuyu farklı kelimelerle ifade etmiştir. Bununla birlikte bilhassa makamların hangi hastalıklara iyi geldiği kısmında önemli bilgiler ilave etmiştir. Buna örnek olarak; Şuûrî Irak

³⁷ Gevrekzâde, *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâî'r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 72^a.

³⁸ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I-II, İstanbul 1961, II, 587.

³⁹ Süheyl Ünver, "Fârâbî, Müsiki ve Makamları hakkında", *TMD*, sy. 3, s. 3; Onur Akdoğu, *Türk Müziği Bibliyografyası*, 9. yy.-1928, İzmir 1989, s. 33; Oruç Güvenç, s. 66.

⁴⁰ Gevrekzâde, *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâî'r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 72^a; *Osmanlı Müsiki Literatürü Tarihi*, s. 126; Karatay, II, 587.

⁴¹ Gevrekzâde, *Zübdetü'l-kühliyye fi-teşrihi'l-basariyye*, TSMK, nr. 571/1, vr. 56^a.

⁴² *Risâle*'nin metinleri için bk. Ahmet Hakkı Turabi, *Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi ve Müsiki Risâlesi*, İstanbul 2005

⁴³ Gevrekzâde, *Netîcetü'l-fikriyye fi-tedbiri velâdeti'l-bikriyye*, İÜ Ktp., TY, nr. 7092, vr. 87^a-103^b.

⁴⁴ *age*, vr. 87^a-87^b, 94^a, 102^a, 87^a-87^b, 94^a, 102^a.

⁴⁵ *age*, vr. 102^b-103^b.

⁴⁶ Gevrekzâde, *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâî'r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 62^b; Süheyl Ünver, "Fârâbî, Müsiki ve Makamları Hakkında", *TMD*, sy. 3, s. 3.

makamını anlatırken “serâ”⁴⁷ hastalığına iyi geldiğini anlatırken Gevrekzâde bu hastalığın adını “mâşerâ”⁴⁸ (Yüziün ve göz kapaklarının şişmesi, bir sıcak verem) olarak vermiştir. Bu konuyla ilgili diğer bir örnek: Şuûrî, rehâvî makamının sadece “kanla ilgili hastalıkları”⁴⁹ tedâvi ettiğini belirtmiş; Gevrekzâde ise aynı makamın kanın yanında “balgamla ilgili hastalıklar”daki⁵⁰ tedâvi edici değerinden de bahsederek konuya ilâvede bulunmuştur. Buna ek olarak Şuûrî’de “veca’-ı derk”⁵¹ şeklinde geçen bir ağrı türü, Gevrekzâde’de “veca’-ı verek”⁵² (kalça kemiği ağrısı) şeklinde ifade edilmiştir.

Ayrıca Gevrekzâde’nin Fahreddin er-Râzî ve Abdülganî Nâblûsî’yi kaynak göstererek yazdığı kenar notları,⁵³ ilk ve son varaklar başta olmak üzere, bazı kısımlarda ilave ettiği bilgi ve müşahedeleri eserin içeriğini zenginleştirmiştir.

Gevrekzâde’nin risâlesinde geçen şiirler, hiçbir değişikliğe uğramaksızın Şuûrî’den alınmıştır; zaten bu şiirler aynı zamanda şair olan Şuûrî’ye aittir. Gevrekzâde, risâleyi yazarken faydalandığı eser ve müellifler arasında açıkça Şuûrî’yi veya eserinin adını zikretmese de Şuûrî’nin ismi, bir şiirin taç beytinde geçmektedir.⁵⁴

Her ne kadar mûsikiyle tedâvi veya makamların insan ruhu üzerindeki etkilerini Şuûrî icat etmesi de, Gevrekzâde gibi büyük bir hekimin en azından Şuûrî’nin veya eserinin adını risâlesinde zikretmesi umulurdu. Zira *Netîcetü’l-fikriyye* isimli eserinde, bu eseri yazarken faydalandığı Şa’ban Şifâî’yi ve onun *Tedbîrû’l-mevlûd* adlı eserini beş yerde zikretmiştir.⁵⁵ Gevrekzâde’nin ilmî konumu, makâmı ve *Netîcetü’l-fikriyye* isimli eserindeki uygulaması göz önünde bulundurulduğunda bu durumun bir intihalden ziyâde, dikkatsizlik veya unutkanlık sonucu gerçekleştiğini düşünmek mümkündür.

MÜZİKLE TEDÂVİNİN HUSÛSİYETLERİ

Her ilimde Allah’ın varlığına delil bulunduğu ve ilimlerin ibâdet olarak telâkki edildiği bu dönemlerin ilmî müzik anlayışını, Hızır b. Abdullah (XV. yy.), *Edvâr*’ının 28. faslında şu şekilde ifade etmektedir: “Her ilimde ve sanatta vâcibü’l-vücûdun varlığına delil vardır. İlm-i gmâda da hal böyledir. Bunu inkar etmemek gerekir. Bizim maksadımız bunun beyanıdır. Bil ki mûsikî, hikmet sahibi bilginler tarafından ortaya konulan bir ilm-i te’lîftir ve tesiri cisim üzerine olmayıp kalp üzerinedir. Mûsikî sanatının cevheri rûhânîdir ve tesiri ruh üzerinedir. Bu ilmin aslını, bir araya getirilmiş sözlerden koymuşlar, yani şiirin veznini mûsikî ilmine getirmişler ve nağmelerin binasını ritim ve usûl üzerine koymuşlardır.” Aynı müellif, müziğin ortaya konulma nedenini de şöyle açıklamaktadır: “Âvâze üzerine konulan o nesneye bütünüyle tesir eder ve nefsi ten üzerine galebe ettirir. Bu ilmi, nefis ondan müessir olsun, tene lezzet versin ve teni kendi halinden döndersin diye bünyad ettiler ve bu ilmi iyi bilen kişi mûsikîden bir nev’ ile her hastayı hilafsız kendi halinden dönderir, yani tedâvi eder.”⁵⁶

Gevrekzâde vücutta oluşan hastalıkların, “a’zâ-yı reîse” diye isimlendirilen “hayvânî ruh, nefsânî ruh ve tabii ruh”ların tabiatlarının bir şekilde bozulmasından kaynaklandığı görüşündedir. Önceki âlimler bu şekilde oluşan rahatsızlıklara “rûhânî hastalıklar” demişler; bu hastalıkları başta mûsikî ve makamları olmak üzere yine rûhânî ilaçlarla tedâvi etmeye çalışmışlardır. Zira onlara göre mûsikî sanatından elde edilen hoş nağmeler ve melodiler, kendi özelliklerine yakın ve uygun olan tabiatlara sahip kimseleri ferahlatmakta ve sıhhatlerini korumaktadır.⁵⁷

İbn Sînâ “besinlerin sindiriminin esas ürününü teşkil eden bir sıvı cevher” olarak tarifini verdiği “hılt”ın birinci derecedeki sıvıları olarak “kan, balgam, kara safra ve sarı safra” hıltlarını saymaktadır. Bu sıvılar; emilmeğe müsaittirler ve dokuların tam olarak şekillenmelerini sağlar; aynı zamanda eskijen ya da yırtılan vücut kısımlarını tamir eder.⁵⁸ İşte bu sıvıların mizaçları ve halleri, kişinin de mizacı ve halini etkilemektedir. İnsan vücudunun kan (kalpte), balgam (beyinde), kara safra (dalakta) ve sarı safra (karaciğerde) olmak üzere dört hılttan (humor) oluştuğu; bunların uygun bileşimi ve düzenli hareketlerinin vücut sağlığını gösterdiği şeklinde

⁴⁷ Şuûrî, *Ta’dilü’l-emzice*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3547, vr. 64^a. Bu kelimeyi farklı şekillerde okumayı denememize rağmen anlamlı bir sonuca varamadık.

⁴⁸ Gevrekzâde, *er-Risâletü’l-mûsikiyye mine’d-devâi’r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 65^a.

⁴⁹ Şuûrî, *Ta’dilü’l-emzice*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3547, vr. 64^b.

⁵⁰ Gevrekzâde, *er-Risâletü’l-mûsikiyye mine’d-devâi’r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 66^b.

⁵¹ Şuûrî, *Ta’dilü’l-emzice*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3547, vr. 64^b, 65^a.

⁵² Gevrekzâde, *er-Risâletü’l-mûsikiyye mine’d-devâi’r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 67^a, 67^b.

⁵³ *age*, vr. 62^b, 64^a.

⁵⁴ “Değil ancak Şuûrî cân fedâ-yı lezzet-i vuslat” Şuûrî, *Ta’dilü’l-emzice*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3547, vr.62^b; Gevrekzâde, *er-Risâletü’l-mûsikiyye mine’d-devâi’r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 63^b.

⁵⁵ Murat Yurdakök, *Türk Çocuk Hekimliği Tarihi*, Ankara 1984, s. 115.

⁵⁶ Sadrettin Özçimi, *Hızır b. Abdullah ve Kitâbü’l-Edvâr* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, s. 45–46.

⁵⁷ *age*, vr. 58^b–59^a. İbn Sînâ da vücuttaki bu güçleri “ruhlar” veya “kuvvetler” şeklinde isimlendirmiş ve aynı şekilde “tabii, nefsânî ve hayvânî ruhlar” olarak üçe ayırmıştır. İbn Sînâ’ya göre tabii kuvvetler, bireyin ve ırkın korunmasıyla ilgilidir. Hayvânî ruh, hayatın çeşitli fonksiyonlarını yerine getirebilecek, duyu ve hareket faaliyetini üstlenebilecek bir kuvvettir. Nefsânî ruh ise, anlama, düşünme, sezgi, hâfıza, hatırlama ve zeka gibi idrak kabiliyetiyle ilgilidir. Hüseyin b. Ali b. Sînâ, *el-Kânûn fi’r-tıb* (trc. Esin Kahya), Ankara 1995, s. 90–99.

⁵⁸ *age*, s. 17–22.

ifade edilebilecek olan “pneumatic” nazariyenin, XVIII. yy.’da İslâm tıbbında da hüküm sürdüğünü ve Gevrekzâde’nin müzikle tedâvi konusundaki görüşlerini bu nazariye üzerine bina ettiğini söylemek mümkündür. Buna göre “pneuma” (ciğer), solunum faaliyeti ile varlık ruhundan alınan ve hayat veren unsurdur ki bu, vücutta ruhu meydana getirir. Solunan hava ile sürekli yenilenen pneuma, karaciğer ve böbrek vanalarına ulaştığında “tabii ruh”; kalpte, pneuma ile kandaki tabii ruhun karışmasıyla “hayâtî ruh”; pneuma, beyin ve sinirlerle temas ettiğinde ise “hayvânî ruh” oluşmaktadır. Bu üç fizyolojik kuvvet, vücudun bütün fonksiyonlarının esasını teşkil etmektedir.⁵⁹

Gevrekzâde, müziğin işleviyle ilgili olarak Eflâton’dan şu sözleri nakletmektedir: “Eflâton (Allah ona rahmet etsin) dedi ki: Biliniz ki filozoflar (hikmet sahipleri) müziği oyun ve eğlence için değil, kişiye fayda vermek, rûhî lezzetler sağlamak, insanın psikolojisini rahatlatmak, kuru mizaçları nemlendirmek (sıkıntıyı gidermek), fizyolojiyi dengelemek ve kanın akışını düzenlemek için ortaya koymuşlardır. Bu ilmi inkâr edenler ise müziği sadece meyhânelerde ve sokaklarda dinleyip ilkelerini, anlamlarını ve ortaya konuş sebebini kavramadan, bu ilmin (müziğin) sadece oyun ve eğlence için olduğunu zannederek dânen yasaklamışlardır.”⁶⁰ Bu ifadelerle göre müzik, insan mizaçlarına etki etmekte, fizyolojik dengeyi sağlamakta ve kan akışını düzenleyebilmektedir. Ünlü düşünür Konfüçyüs de müzik sayesinde kanın hareket ve dolaşımının sakinleştiğini ifade etmektedir.⁶¹ İbn Sînâ, mizacı “unsurların zıt özelliklerinin karşılıklı etkileşmesinden ortaya çıkan bir keyfiyet” olarak tarif etmektedir. Ona göre unsurların ilk kaliteleri “sıcak, soğuk, kuru ve nemli” olmak üzere dördtür ve yeni düzenlenmiş ya da parçalanmış bir cismin mizacı bu niteliklerin ürünüdür.⁶²

Gevrekzâde, mûsikî ilminin tıp ve astronomiyle yakın münasebeti olduğunu ve bu konuda Tûsî, Fârâbî, Urmevî gibi üstadların eserler telif ettiğini belirttiikten sonra; insan nabzının belirli makamlar üzere olduğunu açıklamaktadır. Usta hekimlerin ve düşünürlerin kabul ettiği gerçek, nabzın ölçülü her bir hareketinin bir makama uygun olduğu ve bir nağmeyle uyum sağladığıdır. Nabız atışları, usûle aykırı ve bozuk olduğunda, bu durum vücut sağlığı için hiç de içaçıcı olmaz. Zira nabız atışlarının usûlden çıkması, daha önce zikredilen üç ruhun da (hayvânî, nefsânî, tabii) doğal usûlden çıktığına delalet eder. Böylece bedende dengeyi sağlayan ana uzuvların ve dolayısıyla vücudun ahengi bozulmuş olur.⁶³ Bu bağlamda İbn Sînâ nabız-müzik ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır: “Nabzın müziğe benzer bir ritme sahip olduğu kaydedilmelidir. Müzikte notalar kendi akordu ve zaman aralıkları içinde birbirleriyle münasebetlidir. Nabzın durumu da aynıdır, çünkü onun atışları, uzunluk ve zaman aralıkları bakımından birbirleriyle ilişkilidir.”⁶⁴ Bu bağlamda Hızır b. Abdullah da mûsikî ilminin tıp ilminin ilk adımı olduğunu, mûsikî ilmini bilmeyenin tıp ilmini bütünüyle bilemeyeceğini, insanoğlu için tıbbın gerekli olduğu kadar mûsikî ilminin de gerekli olduğunu ileri sürer.⁶⁵

Risâle’nin 65^b varığında müellif, bîmârhânelerde kadrolu sâzendeler ve özel görevliler bulunduğunu, kilerlerinin ve duvarlarının, ihtiyaç olabilecek her türlü enstrümanla dolu olduğunu anlatmaktadır. Zira bu enstrümanlar, hastaların tedâvisinde kullanılan mûsikînin icrası için gereklidir. Gerçekten burada öncelikle hastanın rûhî durumu tahlil edilip, bozukluğun kaynağı öğrenildikten sonra, hastanın tabiat ve mizaç özellikleriyle uyum sağlayan makam, melodi ve sazlarla hasta tedâvi edilmeye çalışılırdı. Gevrekzâde bu bölümde tarihi bir gerçeğe de ışık tutmaktadır. Buna göre, bu bîmârhâneler bir müddet sonra sahte hasta ve asalaklarla dolmuş; bunun sonucunda işlevini kaybetmiştir.

Müellif, *Risâle*’nin 64^b-65^a varaklarında çok önemli bir konu olan “Mûsikînin İslâm dinindeki yeri”ne temas etmektedir. Bu konuda mezheplerin görüşlerini serdettikten sonra Şâfî mezhebine göre semâ’ın caiz olduğunu belirten Gevrekzâde, mûsikîyi, vücudundaki beşerî arzu ve isteklere gem vurarak nefesine hâkim ve güzel ahlâk sahibi olmuş kimselere tavsiye etmiş, fakat içi şeytanlıklarla dolu, nefesine hâkim olamayan ve kötü ahlâk sahibi kimseleri mûsikîden menetmiştir. Bu tip kimselere öncelikle doğru yolu bulmalarını, gece-gündüz ibâdet etmelerini ve Allah’ı zikretmelerini öğütlemiştir. Bunların ancak bu şekilde fiillerini düzeltip güzel ahlâk sahibi olabileceklerini belirtmiştir.

Risâle’nin 71^a varığında bu bilgiler çerçevesinde yapılacak mûsikîyle tedâvinin, ihtiyacı gidereceği konusu üzerinde duran Gevrekzâde, önceki üstadların bilhassa akıl hastalığını mûsikîyle tedâvi ettiklerinden bahsetmiştir.

Müellif *Risâle*’nin son varığında, eski zamanlarda yaşayan insanların yeme ve içmede aşırıya gitmedikleri için rûhî yapılarının daha sağlam olduğunu; bundan dolayı da hekimlerin mûsikîyle tedâviden daha çok faydalandıklarını açıklamaktadır. Ona göre yeme-içmedeki aşırılık, rûhâniyetin zayıflamasına, vücutta güçlü ve

⁵⁹ Nil Sarı, “Gevrekzâde Hasan Efendi ve Kafa Travmaları Hakkındaki Bilgisi”, *I. Uluslararası Türk İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, II (İstanbul 1981), II, 53.

⁶⁰ Gevrekzâde, *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 65^a.

⁶¹ Konfüçyüs, *Büyük Bilgi ve Müzik Hakkında Notlar* (trc. M. N. Özerdem), Ankara 1945, s. 20.

⁶² İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-tıb*, s. 8.

⁶³ Gevrekzâde, *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 62^b-63^a.

⁶⁴ İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-tıb*, s. 188.

⁶⁵ Sadrettin Özçimi, *Hızır b. Abdullah ve Kitâbü'l-Edvâr*, s. 138-139.

problemlı hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmakta; ve bundan dolayı mûsikî gibi rûhânî ilaçlar artık insanlara tesir edememekte ve hekimler bu durumda cismânî ilaçlara ihtiyaç duymaktadırlar.

MÜZİKLE TEDÂVİDE HEKİMİN ÖZELLİĞİ

Gevrekzâde, vr. 62^b'de öncelikle mûsikî ilminin astronomi ve tıp ile yakın münâsebeti olduğunu vurgulayarak üstad hekimlerin, bilhassa nabzin mûsikî makamları ve belirli ölçüler (süreler) üzere olduğunu ifade etmektedir.

Risâle'nin 63^a varağında Gevrekzâde, nabız atışlarının düzgün olmamasının -yani usûlden çıkmasının-, vücutta ciddi rahatsızlıkların göstergesi olduğunu anlatmıştır. Ona göre bu bilgilere sahip olmayan ve mûsikî usûllerini bilmeyen hekim, hastalıkları da teşhis edemez. Bu konuda Hızır b. Abdullah da usta bir hekimin öncelikle hastanın tabiat ve mizacını teşhis ederek ona faydalı olabilecek mûsikîyi tespit etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Böylelikle hasta günden güne iyileşir. Ona göre mûsikî ilmini bilmeyen hekim, hastanın nabzını tutamaz; zira bunu yapabilmek için ilm-i edvâr bilmek gerekir. Dolayısıyla bu hekim tıp ilminde kusurludur.⁶⁶ İbn Sînâ da *el-Kânûn fi't-tib* adlı eserinde aynı şeyi ifade etmektedir.⁶⁷

Risâle'nin 67^b varağında Gevrekzâde, iyi bir hekimin, günün hangi saatlerinin hangi mizaçlarla uyumlu olduğunu bilmesi ve bu bilgiler çerçevesinde mûsikîşinaslara yol göstermesi gerektiğini anlatmaktadır.

Müellif eserin 70^a varağında; hekimlerin, hangi mizaçların hangi makamlara uyum sağladığını bilmesinin ne kadar değerli ve önemli olduğunu izah etmektedir.

ŞU'BE VE DÖRT UNSUR İLİŞKİSİ

Müellif vr. 68^a'da öncelikle dört şu'benin "dört unsur"dan hangi sınıfa girdiğini sıralamaktadır: Yegâh: Su, Dügâh: Hava, Segâh: Toprak, Çârgâh: Ateş.

ÂVÂZE VE GEZEĞEN İLİŞKİSİ

Risâle'nin 69^a varağında hangi gezegenlerin hangi âvâzelere karşılık geldiği anlatılmaktadır: Gevâşt: Zühâl (Satürn), Nevruz: Müşteri (Jüpiter), Selmek: Merih (Mars), Şehnâz: Şems (Güneş), Hisâr: Zühre (Venüs), Mâyê: Utarit (Merkür), Gerdâniyye: Kamer (Ay). Gevrekzâde öncelikle müzik ilminin "hikmet" (felsefe) ve "hey'et" (astronomi) ilimleriyle ortak ve denk olduklarını sebep göstererek, ana makamların -oniki burca karşılık - oniki tane olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Gevrekzâde, dört şu'be, yedi âvâze ve oniki makam saydıktan sonra, terkîbler konusunda üstadların farklı görüşler içinde olduklarını, aralarında otuziki ve kırksekiz tane terkîb yapanlar olduğu gibi yüzlerce terkîb oluşturanların da bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

MAKAMLARIN TEDÂVİ ETTİĞİ HASTALIKLAR

Gevrekzâde, *Risâle*'nin 66^a -67^b varaklarında, kendi ifadesiyle "makamların anası ve ilki" olan râst makamından başlayarak, hangi makamın ne tür hastalıkları tedâvi ettiğini anlatmıştır.⁷⁰

Râst makamı; felce iyi gelir.

İrâk makamı; ateşli hastalıklara, sersâm (sersem, insana sersemlik veren bir hastalık), mâşerâ (yüzün ve göz kapaklarının şişmesi, bir sıcak verem) ve hafakâna (kalp çarpıntısı)⁷¹ faydası vardır.

İsfahân makamı; bârid (soğuk, soğukluk) ve yâbislikten (kuru, kuruluk) kaynaklanan hastalıklara iyi geldiği gibi zekâ, akıl, hatırlama ve düşünme (yoğunlaşma, odaklanma) gücünü artırır.

Zîrefkend makamı; bedende görülen lâkve (ağız çarpılması, ağzı felci), fâlic (nısf-ı nüzûl; yarım felç, vücudun yarısına inen inme), sırt ağrısı, mafsâl (eklem) ağrıları ve kulunç hastalıklarını tedâvi eder.

Rehâvî makamı; her türlü baş ağrısına faydalı olup, hafakâni (kalp çarpıntısı) engeller, lâkve, felç ve balgam ve kanla ilgili hastalıkları bedenden söker atar.

Büzürg makamı; mağs (bağırsak ağrısı), kulunç ve vücutta görülen ciddi hastalıklara faydası olup; zihni berraklaştırır, doğru düşünmeyi (zihni toparlamayı) sağlar, sevda (aşrı sevgiden doğan bir çeşit hastalık) ve çeşitli korkularla ilgili rahatsızlıklara büyük faydaları olur.

Zengüle makamı; kalple ilgili hastalıklar, sersâm, ciğerler ve mide ile ilgili rahatsızlıklara faydası olmasının yanı sıra kalbe ferahlık ve huzur verir.

Hicâz makamı; bevletme (idrara çıkma) zorluğuna, vücutta görülen tehlikeli ağrı ve sancılara iyi gelmesinin yanında şehevî (cinsel) gücü harekete geçirir.

⁶⁶ age, s. 139.

⁶⁷ İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-tib*, s. 188.

⁶⁸ Gevrekzâde, *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 63^a.

⁶⁹ Gevrekzâde, *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 63^a.

⁷⁰ Râst makamı, XV. yy.'dan itibaren "ümmü'l-makâmât" (makamların anası) olarak anılmıştır. age, s. 24.

⁷¹ Cemiyet-i Tibbiyye-i Osmâniyye, *Lugat-ı Tibbiyye*, İstanbul 1290, s. 443; M. Yanık, "Hafirgan: Kültüre bağlı bir sendrom mu, yoksa anksiyetenin kültüre özgü bedensel ifadesi mi?", *Klinik Psikiyatri Bülteni*, XIII, sy. 4, 2003, s. 192.

Büselik makamı; kulunç hastalığı, kalça kemiği ve baş ağrısı ve kanla ilgili rahatsızlıklara faydalıdır.

Uşşâk makamı; nikris (gut) hastalığı, uykusuzluk ve ayak ağrılarını tedâvide oldukça faydalıdır ve insanı rahatlatır.

Hüseynî makamı; kalp ve ciğerde oluşan iltihaplara, mide rahatsızlıklarına, sıtmalı ve hummâlî hastalıklarının ateşini söndürmeye faydalıdır.

Nevâ makamı; ırku'n-nesâ (uyuluk başından tırnağa kadar varan bir damar, siyatik)⁷² ağrısına, kalça kemiği ağrısına iyi geldiği gibi, insanı bozuk düşüncelerden uzaklaştırır ve zihnini hatırlama gücünü artırır.

MAKAM VE BURÇ İLİŞKİSİ

Eserin 68^b-69^a varağında Gevrekzâde, makamların burç ve dört unsur karşılıklarını şu şekilde belirtmiştir: Râst; koç, tabiatı ateştir, Irâk; boğa, tabiatı toprak, İsfahân; ikizler, tabiatı hava, Zîrefkend; yengeç, tabiatı su, Büzürg; aslan, tabiatı ateş, Zengüle; başak, tabiatı toprak, Rehâvî; terazi, tabiatı ateş, Hüseynî; akrep, tabiatı su, Hicâz; yay, tabiatı ateş, Büselik; oğlak, tabiatı toprak, Nevâ; kova, tabiatı hava, Uşşâk; balık, tabiatı su.

Kutluğ, makamların oniki burca göre tayin ve tespit edilme sebebini Hızır b. Abdullah'tan naklen şu şekilde ifade etmektedir: "Her bir burca bir makamın uygun görülerek ona bağlanması, ondan sayılması, makam ve burçların tabiatı icabıdır; bir burcun tabiatı ne ise makamın da tabiatı öyledir." Gerçekten on iki makamın on iki burca bölünmesi gelişigüzel değil, bilinçli tetkik ve tecrübelerin sonucu olmuştur.⁷³

MAKAM VE TEN İLİŞKİSİ

Risâle'nin 70^a-70^b varaklarında Gevrekzâde, bir müzisyenin, makamları ve bunlardan insanların şekil ve tiplerine (hilye ve şemâil) hangilerinin uygun olduğunu bilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda müellif dört tane ten rengi saymış ve bu tenlerden olan insanların mizaçlarının uyum sağladığı makamları şu şekilde sıralamıştır: Esmer tenlilerin tabiatları genellikle hâr (sıcak, sıcaklık) ve yâbis (kuru, kuruluk) olması sebebiyle bunlar için uygun makam "ırâk" makamı ve bu makama tabi olan makamlardır.⁷⁴ Buğday tenlilerin tabiatları hâr ve ratb (nemli, rutûbet) olması sebebiyle bunlar için uygun olan makam "ısfahân" makamı ve bu makama tabi olan makamlardır. Sarışınların tabiatları genellikle bârid (soğuk, soğukluk) ve yâbis olması sebebiyle bunlar için uygun makam "râst" makamı ve bu makama tabi olan makamlardır.⁷⁵ Beyaz tenlilerin tabiatları genellikle bârid ve ratb olması sebebiyle bunlar için uygun makam "kûçek" makamı ve bu makama tabi olan makamlardır. Gevrekzâde'nin yaptığı bu sınıflama, aynı şekilde Kırşehirli ve Seydî'de de yer almaktadır.⁷⁶

MAKAM VE MİLLİYET İLİŞKİSİ

Risâle'nin 70^b varağında Gevrekzâde makamların milliyetlerle de ilişkisi olduğundan bahsetmiş; bunları bilmenin bir çok faydası olacağını ve müzisyenler için zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda üç tane millet saymıştır: Araplar için daha çok "hüseynî" makamı ve buna tabi olan makamlardan mûsikî icra etmenin daha uygun olacağı belirtilmiştir.⁷⁷ Acemler'in (İranlılar) huzurunda en münâsîp makamın "ırâk" makamı ve tabileri olduğundan bahsedilmiştir. Türkler için "uşşâk" makamı ve tabileri. Rûm ve Frenkler'in (batılı) bulunduğu toplulukta icrâ edilecek müziğin makamının "büselik" makamı ve tabileri olmasının daha hoş olacağı anlatılmıştır. Gevrekzâde'nin yalnızca milliyet açısından yaptığı bu tasnifin şehirleri de kapsayan daha teferruatlı şeklini Hızır b. Abdullah zikretmektedir.⁷⁸ Fârâbî de *Kitâbü'l-mûsika'l-kebir*'de her milletin iklim, toprak, yeyip-içtikleri şeylerden dolayı tabiatlarının ve müzik zevklerinin farklı olacağından bahsetmektedir.⁷⁹

MAKAM VE MESLEK İLİŞKİSİ

Gevrekzâde, *Risâle*'nin 71^a varağında makamların meslek gruplarıyla olan münâsebetine değinmiş; yine bunlardan dört sınıf sayarak hangi makamları dinlemelerinin uygun olacağını şu şekilde sınıflamıştır: Âlimlerin meclisinde "râst" makamı ve ondan türemiş olan makamlar; devlet adamlarının bulunduğu mecliste "ısfahân" makamı ve benzerleri; sûfîlerin huzurunda "rehâvî" makamı ve benzerleri; dervişlerin meclisinde ise "hicaz" makamı ve benzerleri.

⁷² Nil Sarı, "Gevrekzâde Hasan Efendi ve Kafa Travmaları Hakkındaki Bilgisi", II, 56.

⁷³ Yakup Fikret Kutluğ, *Türk Müsikiğinde Makamlar*, İstanbul 2000, 37-38.

⁷⁴ Irak makamının tabileri: Sultânî irak, muhâlif-i irak, râhatülervâh, rûy-i irak. Bilgi için bk. Dimitrius Kantemir, *Kitâbu İlmi'l-Mûsikî alâ Vechi'l-Hurûfât* (haz. Yalçın Tura), I-II, İstanbul 2001, I, 47.

⁷⁵ Râst makamının tabileri: Mâhûr, pençgâh, nikriz, nihâvend, büzürg, selmek, sazkar, Türki hicaz, bayâti-hisar, rehâvî. *age*, I, 49.

⁷⁶ Ubeydullah Sezikli, *Kırşehirli Nizâmeddin ibn Yûsuf'un Risâle-i Mûsikî Adlı Eseri*, s. 95-96; Mithat Arısoy, *Seydî'nin el-Matla Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*, s. 85.

⁷⁷ Hüseynî makamının tabileri: Horasânî hüseyinî, kûçek, vech-i hüseyinî, necd-i hüseyinî, şîrâz. Bilgi için bk. Kantemir, I, 65.

⁷⁸ Binnaz Başar Çelik, *Hızır b. Abdullah'ın Kitâbü'l-Edvâr'ında Makamlar*, s. 276-277.

⁷⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mûsika'l-Kebîr*, s. 109-110.

MAKAMLARIN GÜN İÇİNDEKİ VAKİTLERLE İLİŞKİSİ

Müellif *Risâle*'nin 67^b –68^b varaklarında, öncelikle bilge kimselerin bir günü dört kısma ayırdıklarını ve bu dört kısmı yine “dört unsur”dan belirli özelliklerle tavsif ettiklerini ifade etmektedir.

Gevrekzâde bu konunun akabinde; müzisyenlere, makamlar ve âvâzelerin kendi tabiatları çerçevesinde gece ve gündüz dilimlerine uygun olanlarını kullanmalarını tavsiye etmiş ve bu zamanları şu şekilde açıklamıştır:⁸⁰ Seher vakti: Râst. Sabah: Hüseyinî. Öğle: Nihâvend. İki namaz arasında (öğle ile ikindi): Hicâz. İkinci: Bûselik. Akşam: Uşşâk. Yatsı sonrası: Muhâlif-i râst. Gece yarısı: Râst. Gecenin son 1/3'ünde: Zîrefkend makamı kullanılır. Müellif, makam ve âvâzelerin bu minval üzere icrâsının, kişiye sıhhat ve âfiyet vereceğini belirtmekte ve bu vakitlerde icrâ edilecek müziğin, kendi özellikleri çerçevesinde bunlarla aynı özellikleri taşıyan makamlardan tercih edilmesi durumunda, sazın ve sözün tesir gücünün artacağını anlatmaktadır.

SONUÇ

Gevrekzâde, risâlesinin ilk iki varığında ruh çeşitlerini saymış, mûsikînin bu ruhlar -özellikle ruh hastalıkları- üzerindeki etkisinin keyfiyetini anlatmıştır.

Gevrekzâde, müzikle tedâvide insan tabiatlarına dikkat edilmesi gerektiğinden ve yeme-içme çoğaldığı için artık mûsikînin insan ruhuna tesirinin azaldığından bahsetmektedir.

Gevrekzâde müzikle tedâvi konusunu, ilk İslâm filozoflarında itibaren ileri sürülen müzik-tıp-astronomi üçgeninde ele almakta ve bu konuda da geleneksel düşünce tarzını eserine yansıtmaktadır. Bu bağlamda Gevrekzâde'nin eseri, günümüzde oldukça aktüel olan ve artık kliniklerde ilmî metotlarla araştırılan müzikle tedâvi konusunda gözardı edilmemesi gereken önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır.

Gevrekzâde'nin *er-Risâletü'l-mûsikiyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye* adlı eseri, büyük oranda Hasan Şuûrî'nin *Ta'dilü'l-emzice* adlı eserine dayanmakla birlikte; ilâve bilgilerle içeriği zenginleştirilmesi ve bu konuda müstakil bir eser olarak telif edilmesi oldukça önemlidir. Bir hekimbaşının kaleminden çıkması, tek ve hem de müellif nüshası olması, eserin değerini artıran diğer hususlardır.

⁸⁰ Gevrekzâde, *er-Risâletü'l-mûsikiyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye*, TSMK, nr. 571/2, vr. 69^a–69^b.